

BİBLİYOGRAFYA :

E. Taylor, *Architecture of Northwest Persia Under the Il-Khanid Mongols*, Chicago 1941; D. N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran: The Il-Khānid Period*, Princeton 1955; Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Painting and Culture of Mogols*, London 1967; C. Mac Lencina, *Persian Art*, Leningrad 1975, tür.yer.; E. J. Grube, *Persian Painting in the Fourteenth Century: A Research Report*, Napoli 1978; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. Mehmet Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 331-371; G. Ventrone, "On a Variety of Ilkhanid Wall Decoration", *Isfahan*, Venice 1981, s. 53-68; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1986; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 133-137; S. S. Blair, *The Ilkhanid Shrine Conyhex at Natanz, Iran*, Cambridge 1986; a.mlf., "Ilkhanid Architecture and Society: An Analysis of the Endowment Deed the Rab-i Rashidi", *Iran*, XXII, Cambridge 1984, s. 67-90; A. K. Coomaraswamy, "Persian Miniatures of the Fourteenth Century", *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, sy. 19, New York 1934, s. 58-60; G. Reitlinger, "Sultanabad", *Transactions of the Oriental Ceramics Society*, sy. 20, Chicago 1944-45, s. 25-34; R. Ettinghausen, "On Some Mongol Miniatures", *KOr.*, III (1959), s. 44-65; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147; E. Baer, "The Nisan Tasi: A Study in Persian-Mongol Metalware", *KOr.*, IX (1973-74), s. 39-46; Gönül Cantay, "Amasya Dârüşşifası", *DiA*, III, 5-6; Ramazan Şeşen, "Câmiu't-tevârih", a.e., VII, 132-134; Rahmi Hüseyin Ünal, "Erzurum", a.e., XI, 331; Şebnem Akalın, "Hüdâvend Hatun Kümbeti", a.e., XVIII, 284-285.

A. ENGİN BEKSAÇ
AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

İLİG

Eski Türkler'de bir unvan.

Türkçe il "devlet" kökünden +lig ekiyle türetilen ve kaynaklarda illig > ilig şeklinde geçen kelimenin sözlük karşılığı "devletli" olup "hükümdar" anlamındadır (semantik açıdan Osmanlılar'daki "devletli" ile paralel). Ancak bazan devlete bağlı bir bölgenin ya da kanadın idarecisinin unvanı olduğu ve bu durumda "ilhan" ile aynı anlama geldiği görülür. Ayrıca "uluğ" (ulu) ve "beg" (bey) kelimeleriyle birlikte "uluğ ilig" (büyük hükümdar) ve "ilig beg" (veliaht) unvanlarını oluşturur.

İlig unvanına ilk defa Kuzey Çin'de hüküm süren Tabgaçlar'da (386-581) rastlanmaktadır. Daha sonra büyük Uygur Kağanı Böğü'ye (759-780) ait bir belgede, IX. yüzyılın başlarında dikilen Karabalğasun kitâbesinde ve hristiyan Uygur metnlerinde "hükümdar" veya "saltanat sahibi" anlamlarında kullanılmıştır. Hazar Hakanlığı'nda ise (VII-XI. yüzyıl) ikinci derecede-

ki idarecilerce taşındığı görülür. Kelimenin özel isim olarak kullanıldığına dair ilk örnekler de Batı Hun İmparatoru Attilâ'nın (434-453) oğlu İlek'in, VI. yüzyıl Sabar devlet adamlarından İliker'in ve Macarlar'ın önderi Arpad'ın (ö. 907) oğlu Yelek'in adlarıdır.

Bu unvanın Türk tarihinde öne çıkışı müslüman Karahanlılar dönemine rastlar. Unvan Uygurlar'dan, 840 yılında büyük kağanlıklarının yıkılmasından sonra birlikten ayrılan Yağma-Karluk Türkleri'nin kurduğu Karahanlı Devleti'ne geçmiş ve İslâmiyet'i kabul ederek Abdülkerim adını alan ilk müslüman Türk hükümdarı Satuk Buğra Han'dan (? - 955) itibaren de Karahıтай istilâsına kadar sikkeler üzerinde resmî hükümdarlık unvanı olarak hanla birlikte (ilig-han) kullanılmıştır. Bundan dolayı Karahanlı Devleti'ne günümüz tarihçileri tarafından İlihanlar adı da verilmektedir. Ancak Karahanlılar'ın başşehri Balasagun'u (Kuzordu) ele geçiren Karahıтай gürhanının son Karahanlı hükümdarından sadece "İlig Türkmen" diye bahsetmesi, iligin geleneksel han unvanından daha aşağı bir kademede olduğunu göstermektedir. Karahanlılar'dan Selçuklular'a geçtiği anlaşılan (Kutalmış'ın oğlu Alp İlig) unvanın *Dede Korkut Kitabı*'nda da yer alması (İlig Koca oğlu Alp Eren Çapar) uzun süre kullanıldığının işaretidir. Bugün de Kazakistan'ın kuzey sınırının bir kısmını oluşturan nehirle onun Salmış nehriyle birleştiği noktada bulunan şehir (Rusya'da) İlek adını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü'lugâti't-Türk, I, 106; II, 25; III, 123, 221; Clauson, *Dictionary*, s. 141, 630; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 92, 264; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 153; a.mlf., "İlig Unvanı Hakkında", *TM*, VII-VIII/1 (1942), s. 192-199; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 1981, s. 7, 43-46, 50, 51, 59, 60, 67, 68, 79, 81-83, 95, 130-132, 134, 140, 166, 181, 207, 269, 270, 272, 274, 289, 293, 310; a.mlf., "Karahanlı Devri Kültürü", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, I, 283-286; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1987, s. 69, 71, 73, 93, 105, 161, 168, 244, 246, 250, 255, 281, 315, 343; Abdülkadir Donuk, *Eski Türklerde Askerî-İdarî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 19-20, 73-76; W. Barthold, *Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 284, 286, 287, 290, 292-296, 301, 305, 318, 319; W. Eberhard, "Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında", *TTK Belleten*, IX/35 (1945), s. 321 vd.; Mirza Bala, "İlig", *İA*, V/2, s. 972-973; O. Pritsak, "Karahanlılar", a.e., VI, 251-252; C. E. Bosworth, "İlek-Khāns", *EP* (İng.), III, 1113.

AHMET TAŞAĞIL

İLİG HANLAR

(bk. KARAHANLILAR).

İLİM

(العلم)

Allah'a nisbet edilen
sübûti sıfatlardan biri.

Sözlükte ilim, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" demektir. İlâhî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" diye tanımlanabilir. Kur'an'da Allah'ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu âlim, habîr, şehîd, hâfız, muhsî, vâsi' gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahade etmişçesine hakkıyla bilmek" mânasına gelir. İlim Kur'an-ı Kerim'in yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîgaları ve sıfat (âlim, alim, allâm, a'lem) şeklinde Allah'a nisbet edilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "alm" md.). Fahreddin er-Râzî, Kur'an-ı Kerim'de "ta'lim" kökünden türemiş fiiller Allah'a izafe edilmekle birlikte "muallim" isminin O'nun için kullanılamayacağı konusunda ittifak edildiğini kaydeder (*Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 238). İlim sıfatının Kur'an örgüsündeki ilgi alanları çok geniş olup çeşitli münasebetlerle onun kapsamına giren birçok nesne ve olaya temas edilir. Meselâ göklerde ve yerde bulunan her şeyi, insanların kalplerinde gizledikleri veya açıkladıkları bütün düşünceleri, yere gireni ve yerden çıkan, karadaki ve denizdekileri, insanların bildikleri ve bilmediklerini Allah bilir. Bununla birlikte Allah kimin daha güzel davranacağını, kimin hayır, kimin şer işleyeceğini, Allah'a ve peygamberlere kimin yardım edeceğini herkese göstermek amacıyla insanları imtihana tâbi tutmuştur (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ftn", "blv" md.leri). İbnü'l-Cevzî Kur'an'da yer alan ilmin "bilmek, anlamak, ayırt etmek, görmek, akıl, izin, kitap, Kur'an, resul, üstün yetenek ve isabetsiz bilgi" mânalarına geldiğini kaydeder (*Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 451-453). İlim hadislerde de Allah'a nisbet edilmiş, ilâhî ilmin hem duyu hem duyular ötesi âlemi kapsadığı belirtilmiş ve mugayyebâtın sadece O'nun tarafından bilindiği ifade edilmiştir (Buhârî, "İstis-kâ", 29; Müslim, "İmân", 5). Ayrıca Hz. Peygamber, Allah'ın dine ve dünyaya ait